

<https://doi.org/10.15407/rksu.42.212>

УДК 32(091)(477)"19"(092)С.Петлюра:271.222(477)УАПЦ

Болодимир Литвин, академік НАН України,

доктор історичних наук, професор,

Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)

ORCID: 0000-0002-7560-2482

E-mail: gonzzales@ukr.net

«АЛГЕБРАЇЧНА ФОРМУЛА»: НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ЦЕРКВИ ДОРІВНЮЄ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ДЕРЖАВИ (ЛИСТИ СИМОНА ПЕТЛЮРИ З ФОНДІВ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ)

Метою дослідження є висвітлення ідей Симона Петлюри щодо розбудови Української Церкви шляхом виявлення у фондах ЦДАВО України його листів, адресованих Івану Огієнку, здійснення їх археографічного опрацювання та публікація концептуального документа його церковної програми. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах об'єктивності, історизму і системності та методах архівної евристики, джерелознавчої критики й археографічного опрацювання документів. **Наукова новизна** полягає у виявленні, опрацюванні та введенні до наукового обігу листів С. Петлюри до І. Огієнка, що розкривають державницьке бачення Петлюрою розбудови Української Церкви як складової боротьби за незалежність України. **Висновки.** Листування С. Петлюри з І. Огієнком свідчить, що Петлюра розглядав Українську Церкву як складову державотворення, національної консолідації, міжнародної репрезентації української справи та протидії російському впливові. Його церковна програма охоплювала утвердження автокефалії, українізацію богослужіння, міжцерковні контакти, національний стиль у церковній архітектурі та ідею Українського патріархату.

Цитування: Литвин В. «Алгебраїчна формула»: незалежність церкви дорівнює незалежності держави (листи Симона Петлюри з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2026. № 3 (42). С. 212—223. <https://doi.org/10.15407/rksu.42.212>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Опублікований лист С. Петлюри від 19 грудня 1921 р. підтверджує, що в державницькому мисленні С. Петлюри незалежність Української Церкви й незалежність Української держави становили взаємопов'язані категорії. На часі системна археографічна публікація листів С. Петлюри, що відкріє нові можливості для подальшого дослідження церковної політики УНР, світогляду її провідників і джерельної спадщини української політичної еміграції.

Ключові слова: Симон Петлюра, Іван Огієнко, Українська Народна Республіка, Директорія УНР, Міністерство ісповідань УНР, Українська автокефальна церква, церковна політика, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Актуальність теми дослідження. Наприкінці травня 2026 р. українці вшановували пам'ять Симона Петлюри (1879—1926): 22 травня виповнилося 145 років від дня його народження, а 25 травня — 100 років від дня загибелі. Більшість досліджень, присвячених С. Петлюрі як Голові Директорії УНР і Головному Отаманові Армії УНР, зосереджена на політичній боротьбі, державотворенні, зовнішній політиці та організації війська. Натомість його викладацька, публіцистична й видавнича діяльність, а також релігійно-церковні погляди залишаються менш вивченими. Навчання в Полтавській духовній семінарії сформувало в Петлюри не аматорське, а фахово обґрунтоване розуміння ролі Церкви в державі, тому як лідер революції він надавав їй особливого значення в боротьбі українського народу за незалежність. Найповніше ці погляди відображені в епістолярній спадщині, що зумовлює актуальність подальшого розшуку, опрацювання й публікації його листів.

Аналіз досліджень і публікацій. Документи С. Петлюри неодноразово публікувалися до пам'ятних дат, пов'язаних із його життям і загибеллю. До 10-ї річниці смерті вийшла монографія О. Лотоцького з розлогими цитатами з його листів і промов (Париж, 1936 р.) [1]. До 30-ї річниці було видано перший том матеріалів Центрального комітету вшанування пам'яті С. Петлюри в Америці (Нью-Йорк, 1956 р.), що охоплював літературознавчі, театрознавчі й журналістські праці, а також документи 1917—1920 рр., які репрезентували Петлюру як організатора українського війська й очільника держави [2]. До 100-річчя від дня народження видавничий комітет на чолі з митрополитом Мстиславом підготував другий том його писаної спадщини з листами та статтями, опублікованими у виданнях «Слово», «Украинская Жизнь», «Табор», «Трибуна України», «Тризуб» (Нью-Йорк, 1979 р.) [3]. У 1999 р. за підтримки Інституту досліджень модерної історії України у США та Фондації імені Симона Петлюри в Канаді В. Сергійчук підготував третій том із раніше невідомими архівними документами, статтями й листами С. Петлюри (Київ, 1999 р.) [4]. Згодом він же опублікував четвертий том до 80-річчя загибелі Петлюри (Київ, 2006 р.) і п'ятий том до 90-річчя з дня смерті за підтримки Меморіального фонду Симона Петлюри

в Чикаго (Київ, 2016 р.) [5; 6]. Аналіз цих видань засвідчує, що листи С. Петлюри, в яких розгорнуто його ідеї щодо розбудови Української Церкви, попри значний дослідницький інтерес, досі не були системно й повнотекстово опубліковані, що значною мірою зумовлено їхньою розпорошеністю та складністю архівного пошуку.

Метою цього дослідження є огляд листування С. Петлюри та І. Огієнка й висвітлення концептуальних ідей С. Петлюри щодо розбудови Української Церкви, що розкриваються в його листах, адресованих Івану Огієнку, виявлених у фондах ЦДАВО України, а також здійснення публікації найбільш змістовного листа, де приміщуються його ідеї церковної реформи.

Іван Огієнко (1882—1972) був мовознавцем, істориком Церкви, перекладачем, ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету, міністром народної освіти та ісповідань УНР, а згодом — митрополитом Української православної церкви в Канаді. Особливу вагу йому як співрозмовникові С. Петлюри надає глибока фахова обізнаність у церковно-релігійних питаннях і здійснений ним перший повний переклад Біблії українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Листи С. Петлюри до І. Огієнка були виявлені у фонді ЦДАВО України № 1072 «Міністерство сповідань Української Народної Республіки». Вони відображають еволюцію поглядів С. Петлюри на розбудову Української Церкви на початку еміграційного періоду, за якого від сподівань на швидке повернення в Україну він переходить до усвідомлення неминучості тривалої боротьби за її самостійність і державність.

18 листопада 1920 р. у Фрідріхівці на Волині С. Петлюра провів останнє засідання Ради Міністрів УНР на українській території, наголосивши на потребі зберегти Армію УНР для подальшої боротьби. 21 листопада 1920 р. її частини перейшли Збруч, після чого Головний Отаман, уряд УНР та окремі міністерства опинилися в Тарнові (Польща). Тут під керівництвом С. Петлюри відновили роботу урядові структури, які готували розпорядження й заходи на випадок повернення в Україну [7, с. 11, 13]. У цей період Петлюра й Огієнко, ймовірно, перебували в одному місті, але як високопосадовці фіксували свої міркування в офіційному листуванні. У запропонованій статті особливу увагу приділено власноручним листам Петлюри, в яких найповніше виявляються його державницькі думки.

Закон від 12 листопада 1920 р. «Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» визначав повноваження вищих органів влади УНР і фактично закріплював за С. Петлюрою верховну владу до ухвалення Конституції [8, арк. 1—2 зв.]. 9 січня 1921 р. набув чинності закон «Про Раду Республіки» [10, арк. 25], а 3 лютого 1921 р., відкриваючи її засідання в тарнівському готелі «Брістоль», Петлюра окреслив завдання УНР в еміграції: збереження національно-держав-

ної волі, зміцнення Армії УНР, удосконалення законодавства, підготовку програм державного управління, оборони, відбудови економіки та фінансів, розвитку освіти тощо. Окремо він сформулював програму розбудови Української Церкви: переклад Святого Письма й богослужбових книг українською мовою, підготовку національного духовенства, звільнення церковного життя від впливу російської церковної бюрократії, внесення народного духу в обряди та утвердження національного стилю в архітектурі українських храмів [9, арк. 13—15 зв.].

Симон Петлюра розглядав Церкву як важливу складову внутрішньої й зовнішньої політики УНР, міжнародної репрезентації української справи та здобуття підтримки для України. У листі до І. Огієнка від 10 грудня 1920 р. він визначив «велике завдання» Української Церкви — шукати єдності з близькими за догматами християнськими церквами [13, арк. 23—23 зв.]. Огієнко у відповіді від 15 березня 1921 р. [14, арк. 18—19 зв.] підтримав цю ідею, наголосивши на потребі міжцерковних контактів для закріплення автокефальності. Центральним практичним напрямом обидва діячі вважали налагодження зв'язків із Британською Церквою, що мало сприяти міжнародному визнанню Української Церкви та адвокації української державної справи. Отже, автокефалія, міжнародна підтримка УНР і державницька перспектива постають у листі Петлюри як складові єдиної політичної стратегії.

Листи С. Петлюри від 24(25) січня 1921 р. [10, арк. 23] та І. Огієнка від 2 лютого 1921 р. [16, арк. 32—32 зв.] засвідчують розуміння церковної архітектури як чинника національного виховання й збереження ідентичності. Петлюра наполягав на подоланні московських форм у храмовому будівництві та відновленні українського національного стилю, а Огієнко повідомляв про відповідні заходи Міністерства ісповідань.

Лист Огієнка до Петлюри від 2 лютого 1921 р. [15, арк. 31—31 зв.], присвячений реформуванню шлюбного законодавства в УНР, порушував проблему застарілості церковних норм і потребу приведення шлюбно-родиної сфери у відповідність до вимог сучасного життя. Хоча відповідного листа Петлюри до Огієнка про шлюбні відносини не виявлено, близькі за часом листи Петлюри до міністра юстиції від 24 та 26 січня 1921 р. [12, арк. 2—2 зв.; 11, арк. 1—1 зв.] дають підстави припускати існування такого документа або принаймні спільність обговорюваної проблематики. У цих листах Петлюра порушував питання перегляду кримінальних норм щодо жінок, які стали жертвами війни, окупації, насильства й крайньої нужди, а також питання відновлення українських прізвищ, спотворених або зрусіфікованих унаслідок політики московської влади. Отже, наприкінці січня 1921 р. думка Петлюри розвивалася у площині творення законодавства для майбутньої національної соціально-правової держави, в якій мали бути захищені права вразливих груп населення й подолані культурні, мовні, адміністративні та символічні наслідки русифікації.

Лист І. Огієнка до С. Петлюри від 5 лютого 1921 р. [15, арк. 39] засвідчує, що уряд УНР ще сподівався на повернення в Україну й водночас продовжував заходи для визнання Української Церкви Вселенським православ'ям, розпочаті 1919 р. На початку 1921 р. Рада Республіки готувала закони й розпорядження, розраховані на впровадження після визволення України [7, с. 15]. Однак після підписання 18 березня 1921 р. Ризького миру між РСФРС, УСРР і Польщею, що фактично перекреслив Варшавський договір від 21 квітня 1920 р. і домовленості Пілсудського — Петлюри, політичну діяльність уряду УНР у Польщі довелося маскувати, зокрема через Український центральний комітет у Польщі, тарнівський осередок якого очолив І. Огієнко. Рада Республіки проіснувала близько пів року. Її діяльність припинилася через брак коштів на утримання членів, а також через поступовий від'їзд українських емігрантів із Тарнова в пошуках заробітку. За час її існування двічі змінювався склад уряду: після А. Лівницького головою Ради Міністрів став В. Прокопович, згодом — П. Пилипчук, за якого провідну роль відігравав міністр закордонних справ А. Ніковський; на початку 1922 р. С. Петлюра знову призначив А. Лівницького [7, с. 15—16].

Ідея повстання зрештою втілилася в рейді, відомому як Другий зимовий похід, що відбувся в жовтні — листопаді 1921 р. і завершився трагедією під Базаром — розстрілом полонених вояків УНР. На початку жовтня 1921 р. було підписано протокол про умови виконання Ризького миру, однією з яких стало видворення з Польщі найактивніших представників української еміграції; насамперед С. Петлюру було позбавлено права притулку. Дізнавшись про загрозу його арешту й вислання, Г. Юзевський організував перевезення Петлюри з Тарнова до Варшави. Там він спершу замешкав у палаці Рачинських, згодом С. Стемповський перевіз його до маєтку під Груйцем, а після послаблення загрози Петлюра повернувся до Варшави й оселився з дружиною та дочкою на квартирі київського адвоката В. Редліха. Попри повідомлення української преси про його виїзд із Польщі, фактично Петлюра залишив країну лише у грудні 1923 р.

У цих обставинах листи Петлюри жовтня 1921 р. — січня 1922 р. набувають менш оптимістичного й критичнішого характеру. У листі від 29 листопада 1921 р. [16, арк. 35—38] Петлюра прямо визнавав, що швидка перемога над ворогом малоімовірна, і закликав переорієнтувати боротьбу УНР на довготривалу політичну, інформаційну й дипломатичну працю, зокрема використовуючи церковні зв'язки, особливо з Британською Церквою, для формування сприятливої міжнародної opinio щодо української справи.

У листуванні Петлюри—Огієнка жовтня 1921 р. — лютого 1922 р. Українська Церква постає як чинник національної консолідації, духовного опортя еміграції та інструмент протидії московському церковно-політичному впливові. Петлюра вбачав в автокефалії, а не в унії, стрижень державної концепції розбудови Української Церкви. Саме тому в листі від 28 жовт-

ня 1921 р. [16, арк. 29—30] він висловлював застереження щодо ініціатив митрополита А. Шептицького й закликав Огієнка як міністра ісповідань виявляти обачність до церковних проєктів, що могли суперечити державницькій концепції УНР та інтересам Української автокефальної церкви. Водночас Петлюра високо оцінював діяльність самого Огієнка. У листі від 28 листопада 1921 р. [17, арк. 188—188 зв.] він відзначив переклад богослужбових текстів українською мовою, видавничу працю, підготовку національно свідомого духовенства, налагодження зв'язків зі Вселенським патріархом і входження Української Церкви до ширших міжцерковних об'єднань. У цьому документі праця Огієнка постає як державна служба, спрямована на формування духовних підвалин відродженої української нації.

Найбільш концептуальним у діалозі Петлюри й Огієнка є лист Симона Петлюри від 19 грудня 1921 р., долучений до цієї публікації [16, арк. 49—55]. У ньому Петлюра виклав бачення майбутньої організаційної структури Української автокефальної церкви, наголошуючи, що автокефалія не може обмежуватися лише наявністю українських єпископів чи митрополита в Києві. Повна церковна самостійність, на його думку, мала завершитися створенням власного Українського патріархату, який забезпечив би рівність Української Церкви з іншими православними центрами, зміцнив би її міжнародний авторитет, унеможливив залежність від Московського патріархату і відповідав би інтересам самостійної Української держави.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні, опрацюванні та введенні до наукового обігу листів С. Петлюри до І. Огієнка, що розкривають державницьке бачення Петлюрою розбудови Української Церкви як складової боротьби за незалежність України.

Висновки. Листування С. Петлюри з І. Огієнком свідчить, що Петлюра розглядав Українську Церкву як складову державотворення, національної консолідації, міжнародної репрезентації української справи та протидії російському впливові. Його церковна програма охоплювала утвердження автокефалії, українізацію богослужіння, міжцерковні контакти, національний стиль у церковній архітектурі та ідею Українського патріархату. Опублікований лист С. Петлюри від 19 грудня 1921 р. підтверджує, що в державницькому мисленні С. Петлюри незалежність Української Церкви й незалежність Української держави становили взаємопов'язані категорії. Системна археографічна публікація листів С. Петлюри відкриває нові можливості для подальшого дослідження церковної політики УНР, світогляду її провідників і джерельної спадщини української політичної еміграції.

[Варшава], 19 грудня 1921 р.

п[ану] Міністру Ісповідань

Проф[есору] І. Огієнку

Шановний п[ане] Міністре,

Надаючи справі організації української церкви велике значіння з погляду державного, я, оглядаючи пройдений нею шлях, прихожу до висновків, що ми не продумали до логічного кінця поставленого перед українською державністю питання про націоналізацію нашої церкви.

Втілення ідеї націоналізації нашої церкви ми бачимо в так званій автокефалії її*. Це — алгебраїчна формула, що її можна вирішувати ріжно з погляду церковної практики. І кожне вирішення цієї формули можна аргументами канонічними і справами обґрунтовувати, даючи в кожній окремій редакції такого вирішення доказ до правдивості отого стопцьованого трюїзму, що мовляв, закон (нехай і канонічний) — як дишло, куди поверни, туди й вийшло! Отже і справа автокефалії української церкви може розумітись всіляко як з погляду теоретично-канонічного, так і з погляду церковної практики. На мою думку ця справа нашими церковними діями не розкрита як слід, не конкретизована, а що до свого ієрархічного змісту (дотеперішнього), то до кінця не доведена. Ми гадаємо, що як будемо мати власних єпископів, то цим уже ставимо власну церкву на тверду основу, з якої ніякі політично-церковні конфлікти її не зсунуть. Далі власного митрополіта в столичному місті наші автокефальні мрії і змагання не йдуть, а поза «вищу церковну раду» при тому ж митрополітові не сягають. На скільки помилковими та облудними є отакі мрії, показала нам практика за часів Скоропадського, що автокефальним змаганням української церкви зразу ж надала цілком протилежний зміст, проголосивши залежність нашої молоді церкви од Московського патріарха, тим самим саму ідею автокефалії повернувши в нівець, а маєстат голови Московської Церкви піднявши до становища зверхника нашої церкви фактичного. Коли зважити вагу політичних моментів такої залежності, то ми прийдемо до висновку, що така залежність буде все в'язати і лет і розвій як церковної, так і політично-державної думки української нації. Якими б успішними в майбутньому не були наші здобутки та осягнення в площині політичної боротьби, все їдно «по руках і ногах» буде в'язати нас оця залежність в площині церковній, вгасаючи і підтинаючи самостійницькі змагання нашого народу.

Нація, що стремить до власного державного життя, не може помириться з такою залежністю. На прикладі Сербської церкви православної ми бачимо, що при першій змозі, в парі з затвердженням політично-державної самостійності, провадиться затвердження і церковної незалежності в формі організації власного патріархату, тим самим ставлячи справді належну «точку» над справою автокефалії Сербської церкви і підносячи маєстат її до вищого ступня.

Отже, зупиняючись над справою автокефалії української церкви, я гадаю, що ми повинні цілком послідовно розкрити зміст цієї формули і зробити логічні висновки з нього.

Очевидна річ, що належними постановами тимчасових вищих органів української церкви (в формі соборів) подиктовані політичними мотивами Київські ухвали 1918 р., що встановили залежність нашої церкви од Московського патріарха, будуть скасова-

ні. Але я гадаю, що цим скасуванням справи цілковитої автокефалії нашої церкви ми на ґрунт непохитний ще не поставимо. Необхідно піти далі і надати такі форми в самостійництві нашої церкви, які б відповідали державним інтересам української нації і були б логічним завершенням самої ідеї про церковну автокефалію. Коли ієрархічні моменти останньої втілені будуть тільки в формі власних єпископій, а на чолі інституту єпископів стоятиме митрополіт Київський, цього, мою думку, не вистарчить для того, щоб церква Українська стала на рівні, в усвідомленню і нашому і інших народів, з другими церквами православними. При цих умовах церква Андрія Первозванного все буде «пасти задніх», все не буде мати того пріоритету, тої пошани, які їй повинні належати, як з мотивів державних, так і з мотивів церковної історичної традиції, як до церкви, первозваним І(суса) Христа апостолом заснованої, належних. Я передбачаю більші комплікації для нашої церковної справи, випливаючі з такої незавершеної, мовляв би, половинчатої, ієрархічно-організаційної структури української церкви. Ця структура не дає гарантій за додержання вимог церковної дисципліни найвищими достойниками нашої церкви, одкриває можливості центробіжних стремлень з їхнього боку, церковно-політичного авантюризму, себто дає можливості для рецидиву в молодій українській церкві тих виснажуючих її внутрішню силу, її одпорність, її зовнішній маєстат явищ, що їх знає наша церковна історія 1) під час недоброї пам'ятки запровадження унії та 2) підпорядкування нашої церкви під зверхню залежність од церкви московської. І як причиною загублення нашої державної незалежності, помімо економічно-політичних причин, було незавершення процесу консолідації української нації під час смерті гетьмана Богдана, брак єдиної** державної ідеології у його заступників, маючої об'єктивну цінність для всіх класів тогочасної української нації, так [і] причиною загублення українською церквою тогочасної її автокефалії було брак єдиної церковної думки у вищих достойників її, брак відповідної ієрархічної дисципліни серед них і незавершена як слід організаційна структура нашої тодішньої церкви, голова якої Митрополіт Київський мав більше моральну силу для нашої церкви як ієрархічно-фактичну.

З мого погляду майбутня структура ієрархічна української церкви, оскільки про неї судити можна на підставі дотеперішньої практики і оскільки не зроблено буде відповідних корективів до неї, таїть в собі і внутрішню «червоточину» і не дасть гарантій безупинного і безборонного розвитку національної церкви. Коли взяти зносини майбутні нашої церкви з созвучними собі, хоча б Грецькою, Царгородською чи Сербською [церквами], то тут матиме місце нерівність*** і на нашу церкву, на вищих представників її і на голову її, митрополіта, все «з гори», заглядатимуть патріархи інших церков, відповідним чином і трактуючи нашу церкву, що для її авторитету-маєстату було б небажаним, а з погляду державних інтересів навіть шкідливим. Так само і для культивування авторитету церковної ієрархії серед кругів церковних, серед великої української державної паравії, фігура митрополіта, як голови-очолення нашої церкви, була б мало імпонуючою. Та й по суті справи, коли хочемо надати українській церкві, як церкві апостола Андрія Первозваного, відповідаюче їй значіння, то повинні моменти, зв'язані з цим завданням, до логічного кінця продумати і в таку зовнішню форму втілити, яка б відповідала тому змісту, що в ній і в її історичнім атрібуті міститься.

З огляду на це я думаю, що Українська Автокефальна Церква головою своєю повинна мати власного Патріарха****, як цілком логічне завершення її ієрархічної архітекτονіки, і еволюції нашої національної церковної думки, нашої національно-

церковної ідеології. Український патріархат — рівний патріархату Московському — це річ, потреба якої вимагається інтересами, вірно досягненими, і української держави, і самої української церкви та своєчасною оцінкою тих небезпек, що загрожувати будуть — я це передбачаю — в її натуральному розвитку. В майбутніх конфліктах нашої держави з Москвою внутрішньо-міцна, ієрархічно-дисциплінована Церква Українська може відіграти велике позитивне значіння у вислідах такої боротьби. В зносінах, в поширенню свого морального і иньшого впливу на православні церкви (грузинську, білоруську, польську, латишську), вірменську-григоріянську держав, повсталих на місці давньої Росії, така ***** українська церква, як я хотів би в майбутньому недалекому її уявити, могла би так само допомогти зміцненню та впливові нашої державности, не кажучи вже про ті придбання, що цією дорогою і для своєї сили вона може досягнути.

Висловлюючи оці міркування в так важливій справі, я мало роблю собі клопоту з того, що вони приходять в голову серед так несприятливих обставин. Без огляду на останні, — мусимо мати з'ясованим плян і *pia desideria* ***** нашого державного будівництва, інтегральною частиною котрого є і плянове будівництво української церкви. Такого точно до деталей продуманого програму, ми не мали, і це, з мого погляду та досвіду, було одною з головних причин наших неудач. Накреслюючи тепер певні завдання, опрацьовуючи певні програми, дотичні тих чи иньших галузів нашої державної справи, — я і в справах, підлягаючих Вашій компетенції та праці, вважаю за необхідне і своєчасним зазначити мій погляд на данну справу. Припускаю, що не серед усіх кругів ця думка знайде спочуття. Але це мене не турбує. Мусимо все зробити, щоб ця ідея перемогла, стала елементарною, зрозумілою, знайшла своїх активних adeptів і оборонців. Надію маю, що Ваша енергія в цьому напрямку мені допоможе, а самій справі на добро та користь вийде. Тоді широкий загал дивуватись буде, чому раніш думка ця до голови не приходила нашим провідникам і діячам, коли є такою простою, елементарно-зрозумілою і державно-потрібною. Чому її в життя не перевели наші князі могутні і такі гетьмани, як Богдан Хмельницький або Іван Мазепа, що, здавалось, більше всього розуміли потреби держави, найбільшими державниками були і найбільше значіння церковному чинникові в своїх державних концепціях надавали?

А проте, я певним є, що ідея власного патріархату, як найбільш доцільної ієрархічної форми в організації української автокефальної церкви, носить в свідомості, чи може напівсвідомості, наших церковних кругів, шукаючи лише стимулу, імпульсу для свого виявлення і кристалізації.

Відповідним чином обґрунтувати та популяризувати цю ідею серед нашого громадянства є справою Вашою, п[ане] Міністре, і під цім зглядом, гадаю, спочиває вона в певних руках.

Вважаючи порушену справу — державної ваги справою, — я прошу Вас, п[ане] Міністре, висловити з приводу цього Ваші міркування і подати її під обмірковування найбільш заінтересованих та компетентних кругів, пам'ятаючи при цьому, що в моїй особі маєте переконаного і гарячого прихильника висловленого вище погляду на організаційно-ієрархічні форми української автокефальної церкви, а джерелом того погляду є турботи про майбутнє нашої Самостійної України.

З правдивою повагою [підпис] Петлюра

19/XII.1921 року Божого.

P.S. Копія цього листа посилається мною безпосередньо Головному Священнику військ УНР о[тцю] Пащевському¹.

[Штамп] Міністерство Ісповідань. Вхідне Ч. 1693. Одержано 26/XII.1921 р.

ЦДАВО України. Ф. 1072. Оп. 2. Спр. 12. Арк. 49—55.

Оригінал. Рукопис. Українська мова.

* Автокефалії її — підкреслено в оригіналі.

** Єдиної — підкреслено в оригіналі.

*** Нерівність — підкреслено в оригіналі.

**** Власного Патріарха — підкреслено в оригіналі.

***** Така — підкреслено в оригіналі.

***** Благочестиві бажання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лотоцький О. Симон Петлюра. [Париж] : Комітет для вшанування Х річниці смерті Симона Петлюри, 1936. 118 с.
2. Симон Петлюра. Статті, листи, документи. Видано в тридцяті річницю з дня смерті Симона Петлюри 1926—1956. [Т. I]. Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1956. 482 с.
3. Симон Петлюра. Статті, листи, документи. Т. II. Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі, 1979. 636 с.
4. Петлюра Симон. Статті, листи, документи. Т. III / упоряд. В. Сергійчук. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. 616 с.
5. Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи. Т. IV / упоряд. В. Сергійчук. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2006. 704 с.
6. Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи. Т. V / упоряд. В. Сергійчук. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2016. 632 с.
7. Лівницький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. Мюнхен — Філадельфія: Вид-во Українське Інформаційне Бюро, 1984. 72 с.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). Ф. 1065. Оп. 2. Спр. 263. 7 арк.
9. ЦДАВО України. Ф. 1429. Оп. 2. Спр. 8. 39 арк.
10. ЦДАВО України. Ф. 1429. Оп. 2. Спр. 81. 212 арк.
11. ЦДАВО України. Ф. 2208. Оп. 2. Спр. 223. 7 арк.
12. ЦДАВО України. Ф. 2208. Оп. 4. Спр. 17. 28 арк.
13. ЦДАВО України. Ф. 1072. Оп. 3. Спр. 4. 42 арк.
14. ЦДАВО України. Ф. 1072. Оп. 2. Спр. 13. 300 арк.
15. ЦДАВО України. Ф. 1429. Оп. 2. Спр. 39. 428 арк.
16. ЦДАВО України. Ф. 1072. Оп. 2. Спр. 12. 62 арк.
17. ЦДАВО України. Ф. 1429. Оп. 2. Спр. 81. 212 арк.

Отримано 7 січня 2026 р.

¹ Павло Пащевський (1874—1944) — український православний священник, військовий капелан Армії УНР, протоієрей УАПЦ, працівник Департаменту віросповідань Міністерства внутрішніх справ УНР, учасник Першого Зимового походу (6 грудня 1919 — 6 травня 1920), організатор курсів військових священників в інтернованих таборах і борець за незалежність України у XX ст.

REFERENCES

1. Lototskyi O. Symon Petliura [Symon Petliura]. [Paris] : Published by the Committee for Commemorating the Tenth Anniversary of Symon Petliura's Death, 1936. 118 p. [In Ukrainian].
2. Symon Petliura. Statti, lysty, dokumenty [Symon Petliura. Articles, Letters, Documents]. Published on the Thirtieth Anniversary of Symon Petliura's Death, 1926—1956. [Vol. I]. New York : Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the USA, 1956. 482 p. [In Ukrainian].
3. Symon Petliura. Statti, lysty, dokumenty [Symon Petliura. Articles, Letters, Documents]. Vol. II. New York : Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the USA; Symon Petliura Library in Paris, 1979. 636 p. [In Ukrainian].
4. Petliura Symon. Statti, lysty, dokumenty [Petliura Symon. Articles, Letters, Documents]. Vol. III / V. Serhiychuk (Comp.). Kyiv : Olena Teliha Publishing House, 1999. 616 p. [In Ukrainian].
5. Petliura Symon. Statti. Lysty. Dokumenty [Petliura Symon. Articles. Letters. Documents]. Vol. IV / V. Serhiychuk (Comp.). Kyiv : M.I. Serhiychuk Private Publisher, 2006. 704 p. [In Ukrainian].
6. Symon Petliura. Statti. Lysty. Dokumenty [Symon Petliura. Articles. Letters. Documents]. Vol. V / V. Serhiychuk (Comp.). Kyiv : M.I. Serhiychuk Private Publisher, 2016. 632 p. [In Ukrainian].
7. **Livytskyi M. DTs UNR v ekzyli mizh 1920 i 1940 rokamy** [The State Centre of the Ukrainian People's Republic in Exile between 1920 and 1940]. Munich—Philadelphia: Ukrainian Information Bureau Publishing House, 1984. 72 p. [In Ukrainian].
8. Fond 1065. Inventory 2. File 263. 7 sheets. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine.
9. Fond 1429. Inventory 2. File 8. 39 sheets. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine.
10. Fond 1429. Inventory 2. File 81. 212 sheets. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine.
11. Fond 2208. Inventory 2. File 223. 7 sheets. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine.
12. Fond 2208. Inventory 4. File 17. 28 sheets. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine.
13. Fond 1072. Inventory 3. File 4. 42 sheets. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine.
14. Fond 1072. Inventory 2. File 13. 300 sheets. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine.
15. Fond 1429. Inventory 2. File 39. 428 sheets. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine.
16. Fond 1072. Inventory 2. File 12. 62 sheets. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine.
17. Fond 1429. Inventory 2. File 81. 212 sheets. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine.

Received on January 7, 2026

Volodymyr Lytvyn

Institute of History of Ukraine,

National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0002-7560-2482

E-mail: gonzzales@ukr.net

“ALGEBRAIC FORMULA”: INDEPENDENCE OF CHURCH
EQUALS INDEPENDENCE OF STATE (SYMON PETLIURA’S LETTERS
FROM FONDS OF CENTRAL STATE ARCHIVES OF SUPREME BODIES
OF POWER AND GOVERNMENT OF UKRAINE)

The purpose of the study is to highlight Symon Petliura’s ideas concerning the development of the Ukrainian Church through the identification, processing, and initiation of a full-text publication of his letters addressed to Ivan Ohienko and preserved in the fonds of the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. **The methodology of the study** is based on the principles of objectivity, historicism, and systematicity, as well as on the methods of archival heuristics, source criticism, and archaeographic processing of documents. **The scholarly novelty** lies in the identification, processing, and introduction into scholarly circulation of S. Petliura’s letters to I. Ohienko, which reveal Petliura’s state-building vision of the development of the Ukrainian Church as a component of the struggle for Ukraine’s independence. **Conclusions.** The correspondence between S. Petliura and I. Ohienko demonstrates that Petliura regarded the Ukrainian Church as a component of state-building, national consolidation, the international representation of the Ukrainian state, and resistance to Russian influence. His ecclesiastical programme included the affirmation of autocephaly, the Ukrainization of worship, inter-church contacts, a national style in church architecture, and the idea of a Ukrainian Patriarchate. The published letter of S. Petliura dated December 19, 1921, confirms that, in Petliura’s state-building thought, the independence of the Ukrainian Church and the independence of the Ukrainian state were interrelated categories. A systematic archaeographic publication of Petliura’s letters will open up new opportunities for further research into the church policy of the Ukrainian National Republic, the worldview of its leaders, and the source heritage of Ukrainian political emigration.

Key words: Symon Petliura, Ivan Ohienko, Ukrainian People’s Republic, Directory of the Ukrainian People’s Republic, Ministry of Confessions of the Ukrainian People’s Republic, Ukrainian Autocephalous Church, church policy, Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine.